

kitűnik, hogy akik Németh László nem kellő távolságtartását rosszallják 1957 és 1963 között, három alapvető tényt hagynak figyelmen kívül. 1. Azt, hogy az írónak a 30-as évektől hangoztatott kapitalizmusellenessége, általában az ún. fogyasztói társadalmaktól való idegenkedése, az erkölcsi felemelkedéssel nem társul jóléttel szembeni fenntartásai lehetetlenné tették számára, hogy általában a szocializmus ellenségének tekintse magát. 2. A szintén felhánytorgatott szovjet út, s az ott látottakkal kapcsolatos pozitív megnyilatkozások ügyében is döntőnek kell tartanunk az apjától átvett rokonszenv mellett (aki első világháborús hadifogságából inkább érdeklődést és szimpátiát hozott haza mind az oroszok, mind az ott kibontakozó új rendszer iránt) életre szóló Tolsztoj-élményének demokratikus, egyfajta közösségiség mellett érvelő örökségét. 3. Nyilatkozatai mindemellett is rendkívül tartózkodóak és korrektek. Soha nem akarja azt a benyomást kelteni, mintha engedelmeket tenne a posztstálinista ideológia javára. Csak azt dicséri, amit viszont humánus és demokratikus elme csak dicsérhet: a művelődés kitáguló lehetőségeit, a nagy vagyoni különbségek megszűnését.

Igaz, a 60-as évek reménykedéseit az idő nem igazolta, ámde az idős és beteg Németh Lászlótól aligha jogos elvárni olyan fejlemények előre látását, amelyek sokkal gyakorlatiasabb és a közgazdaságban jártasabb elméket is megleptek. Viszont nagyon is igazolható, hogy nemzetféltő aggodalmainak, a rendszert érintő súlyos fenntartásainak folyamatosan hangot adott. Itt közölt nyilatkozataiban is (a könyv nagyobbik, második fele '57 utáni interjúkat tartalmaz), de főleg közvetett módon, tehát szépirodalmi műveiben. Legvilágosabban, szinte tételszerűen az *Irgalomban* mondja el, hogy miért nem tud és nem akar azonosulni a „létező” szocializmussal. Személyes sérelmei, kiszolgáltatottsága és kijátszottsága pedig olyan drámáiban szólal meg, mint a Puskinról írt *A csapat* vagy a *Colbert*.

Hozzá kell tenni, hogy ha tüzetes életrajz készül Németh László utolsó évtizedeiről, éppen ezek a riportok (és persze más dokumentumok, visszaemlékezések) alapján rajzolható meg majd az árnyalt kép a 60-as évekről. Az ő „behálózása”-ra, hivatalos klasszikussá avatására tett jószándékú és nem jószándékú kísérletekről, arról, hogy a már súlyos beteg író milyen célok akaratlan eszközüvé válhatott, illetve hogyan állt ellen ilyesfajta törekvéseknek. Egy azonban bizonyos: következetessége, őszinte felelősségérzete csak ma is vállalható megnyilatkozásokra készítette.

S akik ma a jelen politikai konjunktúrájának jegyében arra céloznak, hogy Németh László 1957 után, talán szándéka ellenére, de mégiscsak a kádári konszolidációhoz járult hozzá, azok elfelejtik, hogy Németh Lászlóra sosem volt jellemző a direkt politikai orientáció. Ahogy az egyik beszélgetésben mondja: panaszait egyáltalán nem a szocializmus számlájára írja. S a Horthy-korszakkal kapcsolatos elemi ellenérzéseit ismerve be kell látnunk, hogy nem elsősorban politikus kiindulású gondolkodóról van szó, aki szerint nem a szocialista vagy azzal ellentétes kereteken múlik minden, sokkal inkább az adott közösség szellemi és erkölcsi nfvóján. Amikor tehát Németh László nem koncentrálta erejét a Kádár-korszakkal való konfrontálódásra, akkor ezt nem megalkuvásból tette, hanem azért, mert félszázados gondolatrendszere, mint sok más erkölcsi forradalmaré is, egy más síkban, s nem a politikai csatározások szintjén képzelte el a lehetséges jobbítást. Dr. Makay Miklósnak a *Reformátusok Lapja* számára adott nyilatkozatában egy korábbi írását idézi erre is vonatkoztatva; „Albert Schweitzer okolja meg Bach-könyvében a környező közönyt, meg nem értés, s a bámulatos, boldog termékenység szomszédságát azzal, hogy Bach nem embereknek, Istennek komponált. Annak, aki már nem hisz úgy, mint a lipcsei karnagy, ez nehezebben megy majd. Később is fogtam hozzá. De ha Istennek a világ mögött áll, abban csak részben

megvalósult, s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, ennek egy zengő bimbaját hívni elő magunkból, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez."

Az bizonyos, hogy együtt, egyszerre ennyi hasznos és érdekes anyagot nem tarthatott kezében a magyar olvasó ahhoz, hogy Németh László és a kortársi magyar világ viszonyát mintegy külső tükrötetésben tanulmányozhassa. Igaz, s erre okkal utal Monostori Imre előszava, a riporterek kérdéseire adott válaszokban sok az ismétlődés, s az is igaz, hogy az életmű igazi értékei továbbra is az esszék, drámák, regények. Viszont a tagadhatatlan irodalomtörténeti értéken túl van valami sajátos, önmagunk vállalására készítő subjektív többlete ezeknek a szövegeknek. Ahogy az írói életmű is minden új korszakban, minden újraolvasáskor új és új arcát fordítja felénk, úgy ezek a beszélgetések is mást és többet mondanak, mint ötven vagy harminc évvel ezelőtt.

Lehetne, kellene szakszerűbben is szólni Monostori Imre kötetéről, taglalva az összegyűjtött interjúk műfaji eltéréseit, a riportalany válaszadói magatartásának módozatait. Ezúttal azonban a leginkább közérdekű egy-két kérdéstről kívántunk szólni, ami aligha idegen a kötet szerkesztőjének alap gondolatától, hiszen ezt a címet választotta: *A szellem: rendező nyugalanság*. A kivételes szellemi erő, amit ezek a Németh-nyilatkozatok sugároznak, páratlanul érvényes rendet tesz múlt, jelen és jövő dolgaiban. De nem lezártaságot, hanem meg-megújuló önvizsgálatot, nyugalanságot keltve. Ez a nyugalanság azonban nem a bizonytalanság, a gyökértelenség tétovasága, hanem hivatásérzetre, kötelességre figyelmeztető intés, mely megváltozott körülmények között is eligazít. (*Argumentum, 1992.*)

Imre László

Én, *Belül*, és mosolyogni

KUKORELLY ENDRE: AZT MONDJA AKI ÉL

Első kötete megjelenésekor, 1984-ben bemutatkozván Kukorelly Endre a megbízható önismeret tanúbizonyságaként így írt kedélyvilágáról: „Komoly vagyok, ha nem is vágok fájdalmas képet.” Máskor költői jelleme viszonylagos állandóságáról nyilatkozik. Nem változik – vagy csak alig – az időben, és tényleg érezzük a tartásában, a gesztusaiban, a hangjában, a modorában a csak rá jellemző konstans elemet. Vannak elődei és rokonai a humorban, a játékosságban, a maniere-ben, és abban is, hogy mindez javarészt álarc, rejtezkedés, szembeszegülés a nem időszerű „nagy” eszmékkal, az alpátosz és az érzelmesség elhárítása. A nosztalgia és a nevetve nevetetés egymást erősítő szövetsége a clown egyik őstípusát idézi emlékezetünkbe. Kukorelly „titkát” jobbra a hang eredetiségében sejtettük, abban, hogy a szorongó komolysággal együtt a gunyoros szellem adományait is őrizte, a köznapiságot létprobléma-példázatok közegevé tudta alakítani, az elégikus másra vágyódást iróniával vegyítette. Ha némi elmozdulást észlelünk az eddig utolsó kötetben a korábbiak világképétől, akkor az a meditáció komolyodása és komorulása felé irányul. A szenvedésküliség megmaradt, de az arc tűnődőbb lett, a negyvenéves férfi egyre jobban érzi az elmúlás fenyegető lehetőségét,

megvalósult, s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, ennek egy zengő bimbaját hívni elő magunkból, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez."

Az bizonyos, hogy együtt, egyszerre ennyi hasznos és érdekes anyagot nem tarthatott kezében a magyar olvasó ahhoz, hogy Németh László és a kortársi magyar világ viszonyát mintegy külső tükrötetésben tanulmányozhassa. Igaz, s erre okkal utal Monostori Imre előszava, a riporterek kérdéseire adott válaszokban sok az ismétlődés, s az is igaz, hogy az életmű igazi értékei továbbra is az esszék, drámák, regények. Viszont a tagadhatatlan irodalomtörténeti értéken túl van valami sajátos, önmagunk vállalására készítő subjektív többlete ezeknek a szövegeknek. Ahogy az írói életmű is minden új korszakban, minden újraolvasáskor új és új arcát fordítja felénk, úgy ezek a beszélgetések is mást és többet mondanak, mint ötven vagy harminc évvel ezelőtt.

Lehetne, kellene szakszerűbben is szólni Monostori Imre kötetéről, taglalva az összegyűjtött interjúk műfaji eltéréseit, a riportalany válaszadói magatartásának módozatait. Ezúttal azonban a leginkább közérdekű egy-két kérdéstről kívántunk szólni, ami aligha idegen a kötet szerkesztőjének alap gondolatától, hiszen ezt a címet választotta: *A szellem: rendező nyugalanság*. A kivételes szellemi erő, amit ezek a Németh-nyilatkozatok sugároznak, páratlanul érvényes rendet tesz múlt, jelen és jövő dolgaiban. De nem lezártaságot, hanem meg-megújuló önvizsgálatot, nyugalanságot keltve. Ez a nyugalanság azonban nem a bizonytalanság, a gyökértelenség tétovasága, hanem hivatásérzetre, kötelességre figyelmeztető intés, mely megváltozott körülmények között is eligazít. (*Argumentum, 1992.*)

Imre László

ÉN, BELÜL, ÉS MOSOLYOGNI

KUKORELLY ENDRE: AZT MONDJA AKI ÉL

Első kötete megjelenésekor, 1984-ben bemutatkozván Kukorelly Endre a megbízható önismeret tanúbizonyságaként így írt kedélyvilágáról: „Komoly vagyok, ha nem is vágok fájdalmas képet.” Máskor költői jelleme viszonylagos állandóságáról nyilatkozik. Nem változik – vagy csak alig – az időben, és tényleg érezzük a tartásában, a gesztusaiban, a hangjában, a modorában a csak rá jellemző konstans elemet. Vannak elődei és rokonai a humorban, a játékosságban, a maniere-ben, és abban is, hogy mindez javarészt álarc, rejtezkedés, szembeszegülés a nem időszerű „nagy” eszmékkal, az alpátosz és az érzelmesség elhárítása. A nosztalgia és a nevetve nevetetés egymást erősítő szövetsége a clown egyik őstípusát idézi emlékezetünkbe. Kukorelly „titkát” jobbra a hang eredetiségében sejtettük, abban, hogy a szorongó komolysággal együtt a gunyoros szellem adományait is őrizte, a köznapiságot létprobléma-példázatok közegevé tudta alakítani, az elégikus másra vágyódást iróniával vegyítette. Ha némi elmozdulást észlelünk az eddig utolsó kötetben a korábbiak világképétől, akkor az a meditáció komolyodása és komorulása felé irányul. A szenvedéssnélküliség megmaradt, de az arc tűnődőbb lett, a negyvenéves férfi egyre jobban érzi az elmúlás fenyegető lehetőségét,

valami metafizikai kíváncsiság kerfűti hatalmába: „Megpróbáltam átdugni / az egyik ujjamat az égbolton.”

Szemléletében az ember mintha két részre szakadna, az egyiket a kötet prológusában <én>-nek, a másikat léleknek nevezi. Az <én>-re a gravitáció törvénye érvényes, gyanús sietséggel el is fogadja („gyorsan leesni, az tetszik, az / jobban tetszik nekem”), a másik rész súlytalan, elrugaszkodnia sem kell, „valami továbbibbenti / mindig, mert nem tud hozzáérni a földhöz”. A fölszállás, az elrepülés metaforája motívumláncszerűen tér vissza a kötetben. Akit a lélek kalandja felröpít, az együtt ragyoghat az égiekkel, beragyogva embertársait is „itt lent a földön”, felfelé és visszavezető útján „nem ütközik bele semmibe”, „lelkek fala nem tartóztathatja fel”, a megtapasztalt boldogságból mindenkit részeltethet (*Tisztaléltábla, Ha ahány lélek felbukkan is*). A beteljesülés a halál lenne, hiszen „aki él és fenn járkal”, annak létállapota a bizonytalanság, a keresni és találni vágyás görcsös kényszere, a mechanikus mozgás. „Azt mondja aki él, hogy lenni csak, egy / kicsit is lenni, azt nem lehet: / Az élők, ahogy vannak, / lépkednek / csak, mint a gép. És lépnek, úgy, mint / a gép. Mint a gép, uram.” (*Azt mondja aki él*) Az anima fölértékelése az élővel szemben nem jelenti azt, hogy az állapotváltozást siettetni, erőltetni lenne szabad. Menni kell, „Mert menekülés nincs”. Kukorelly lírai rezonőrje az élet egészében éppúgy felfedezi az abszurditást („itt lenni, nem, és nem tudni, miért”), mint a részmozzanatokban, érzésekben, cselekedetekben, jelentéktelen helyzetekben.

A versek jó része sztoikus rezignációval való elfogadása annak a ténynek, hogy „az élet menésekből / és vonulásokból áll. / Vagyis tevődik össze.” (*Járás*) A cselekvések, a történések kisszerűek, a mozgások marionettszerűen merevek. Az ember, mint aki járnival tanul, elsétál egy utcasarokig vagy tovább; a leírt cselekvést az értelmezés tervvé, programmá, megvalósítandó elképzeléssé absztrahálja, majd metaforikusan az étellel azonosítja. Kimegyünk a konyhába és eszünk, iszunk valamit, netán megég az ujjunkon a bőr, fűjjük és rázogatjuk (*Negyedik gyakorlat*). Ilyesmi alkotja a Kukorelly-versek „epikumát”. És hogy „ezeket a sorokat leírtam. / Ezt a sort leírtam.” A banalitás, a gyakorlatozás állandó tapasztalata, a kisszerű rutin csömöre kételyt ébreszt a létezés autentikusságában: „Talán az van, hogy nem vagyok” (*Talán a könnyem*), és vágyakozást kelt a mosoly világa után, ahol előre adják ki a szeretetet (*Fészkelődés*). A lírai alany deheroizálásához hozzátartozik, hogy a versekbe szőtt életreceptek és szentenciák a közhely (locus communis) alakzatában jelennek meg, például: „Csak jól ki kell választani a szeretetet”, vagy: „Kopik / még, mert hasnálatik a lélek”. *Visszahozhatatlanul rohan az idő*. Ehhez a címhez műfaji megjelölés csatlakozik (*Dilettáns vers*), mintegy a stilizáció következetességét, a kicsinyítő perspektíva minden verselemet meghatározó szemléletét jelezve.

A tárgy banális mivolta természetesen hajlam, ízlés és tudatos választás kérdése. A „nagyságról” Kukorelly emlékezetes példákkal érzékeltette véleményét egy előző kötetében, a *Tíz c.* versben. „Ő azonban a legnagyobbakról / szeret írni igazán. Igen, de / kik voltak azok. Igen, de ki volt.” A legnagyobb fogalma társulhat egy rozsdás lavórban ácsorgó akárkivel, hasonlíthat egy szál hatalmas virághoz, egy megfonnyadt szilva súlyához. A legpontosabb definíció szerint a nagyság „Valami óriási homokszem. Sehol sem / fél el rajta kívül semmi, attól / ugye nem. Csak egy rabszolga széles / háta. Ő azonban a legnagyobb.” A méretek relativizálásán kívül (ami a valóságos emberi és művészeti dimenziókkal való elfogulatlan összehasonlítást jelenti), az erkölcsi maximák szubjektív megítélése, a velük kapcsolatos vívódó, becsületesen kételkedő magatartás vállalása is arra vall, hogy e költészetben a közhely is a kételkedés választóvízében

próbáltat ki. A *Prosus* 1.-ben infinitívuszok halmozása sugallja egy elképzelhető nyugalmasabb boldogság- és kivonulástan előnyeit: nevetni, menekülni, letűnni, élvezni, győzni, de a csábító argumentációt lélekmélyről fakadó idegenkedés ellenpon-tozza, az előre eltökélt (vagyis nem belülről fakadó) változás „azért neveléses”, a türelmetlenség időszaka hovatovább letelik, a kínálkozó másik alternatíva sem jobb, mint a helyben maradás, a megváltó önfeladás. „Egy puffanás” nem dicsőbb, mint akár nagyon-nagyon szűk kabátban élve maradni, várni, fáradni. Az elbizonytalanított érvényű szentencia egyik iskolapéldája: „(Nem kell mindjárt hanyatt esni, és ez nem biztos.)”

Kukorelly a korlátozott tudás pozíciójából indul ki, a tudatlanságot tettető bölcsesség szókratészi toposzát eleveníti föl. Szívesebben kérdez, mint válaszol, ha pedig állít valamit, elébe teszi, hogy „talán”, vagy kérdéssé alakítja a mondatot: „De hol van az az üdvözítő pokol, kívül-e vagy bent.” E szavak az *Extázis*, *In-stasis* c. ars poeticából valók. Választani kell: kilépni, átlépni, mint a színész Artaud, aki minden írást disznóságnak tart, vagy önmagunk mélyébe hatolni, saját szavainkkal ellenállni a formátlanságnak, mint a költő: nem előadni, hanem „lenni és lenni. Én, *Belül*, és mosolyogni.” Erre a vallomásra kattán rá a 'kívül vagy bent' idézett dilemmájának egérfogója. Az ontológiai kételyt valóság és képzet schopenhauer-i megkülönböztet-tetlenségének ismeretelméleti homálya növeli. A füst belső fölidézése az élő ember valóságos szerveit ingerli. „Csak elképelem azt, / ami még tart. / Ezekből szakadatla-nul köhögök.” A negatív élmény fordítottja a jó elképzelése, egy fiktív lehetőség: Mondjuk, egy lánnyal ülsz egy fülkében a Miskolcra hazafelé tartó vonaton (délután megkereshető a *Prosus* 3. c. versben), és átadod magad a lehetséges világok bővülő, képzeletbeli esélyének: „a húgod, a feleséged, akárki / lehetne ez a nő itt szemben veled [...] van, nincs, van kire várni”. A *bianco* abszurd logikája abból a hitből fakad, hogy az ismeretlent nem szabad előre megrálgalmazni, mert a jövő jót is tartalékolhat – hátha. Persze rosszat is: „Játék, / komor és egyszerű, esélytelen vagy / és nincsen semmi esélyed / kívül.” Kukorelly egyszerre hatványra emeli az „alapot” és gyököt von belőle, megnöveli, ám diminuálja is a valóságos arányokat. Mentalitása oly módon leleplező, kritikus, hogy az ésszerűség szabályait betartva arra jut: tények vannak, de értékelésük lehetetlen, alig lehet elválasztani a valóságot a képzelettől, az azonosat a csak hajszálnyira eltérő másféltől.

A fogalmakat illető szépségszisztem derekasan megfelel Kukorellynél a nyelv- és motívumhasználat ambiguitása. Fölidézi például a Kossuth-nótát, de a szavakat, a mondatrészeket oly szélsőségesen és önkényesen bontva szét az eredeti jelentéstől függetlenített betűcsoportokká, hogy már-már nem ismerünk rá az összövegre, vagy ha mégis, akkor profanizáló, dölyfös múlt-kritikára gondolunk. De miért ne értelmezhet-nénk ugyanezt a furán tördelt szöveget a szabadságharc melletti védőbeszédként, a nagy küzdelem ironikus, groteszk apológiájaként. Kukorelly nyilván szándékosan nem zárja ki ezt az értelmezési lehetőséget. A magyar *Történelem* az ő szemében csillogó színes fotók és elviselhetetlen magány, magunkra hagyatottság egyvelege – „jó, csak nem lehet kibírni”. Verses anekdoták, életképek is színezik a kötetet, olykor suta tanulással, máskor anélkül. A *Május* egyre készülő lányok bugyiját nem a matató fiúkéz, hanem az előírt viselethez szükséges lila festékanyag „fogta meg”. Ugyancsak a verses anekdotát rehabilitálja a *Harmadik gyakorlat*, amely olyan butuska történet ízes elbeszélésére vállalkozik, hogy a szerepétől unatkozva szenvedő király végre megőrül, mert kavicsot talál a lencsefőzelékben. Életképszerű és portréversek is gazdagítják a műfaji spektrumot, a balladás párbeszéd parodizálása sem idegen Kukorellytől. Kitűnő zsánerképet